

Investigation of the Chronological Statue of the Bronze Age in East of Lorestan (Based on the Excavation of the Gariran Tepe)

Mehdi Heydari ¹, Abbas Motarjem ², Morteza Hesari ³

1. Department of Archeology, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran. Email: mehdiheydari448@gmail.com
2. Department of Archaeology, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran. Corresponding Author, Email: motarjem@basu.ac.ir
3. Department of Archaeology, Iranian Center for Archaeological Research, Tehran, Iran. Email: mhessari@yahoo.de

Article If

Abstract

Article type:
Research Araticle

Article history:

Received:
8, January, 2022

In Revised form:
20, January, 2022

Accepted:
26, January, 2022

Published online:
21, December, 2022

Eastern Lorestan is one of the regions of the Central Zagros region where the fewest number of chronological studies related to the Bronze Age have been conducted. Chronological studies of the Central Zagros are more concentrated than other areas in the Gamasiab river areas in Nahavand and Kangavar. The chronological framework of Lorestan and Gamasiab valley face many problems concerning the Bronze Age. At present, the chronology of Gamasiab and Kangavar region is related to the 1970 and 1980s and so far, the volume and quality of archaeological findings has changed in this areas. In order to clarify of the chronological status of East of Lorestan, stratigraphic excavation have been carried out at the mound of Gariran in Aleshtar. Excavations in this area have shown that the common pottery of the Bronze Age after the beginning of the Elamite period is a well-made painted pottery style called Godin III. Meanwhile, in the Gamasiab river basin, the Early Bronze Age is known by the Yaniq style. Based on the excavations at Gariran Tepe, it seems that the common cultures in the Bronze Age of Lorestan were mostly related to the western and southern regions of Lorestan. Yaniq pottery has not been observed widely in this area. In this study, according to the findings obtained from the excavations at Gariran Tepe, the chronology has been adjusted according to the cultural and regional realities. According to this, the Early Bronze Age (early-to-mid third millennium BCE) has continued without any interruption at Gariran Tepe after the beginning of the Elamite period. In this period of pottery, which is common to the old phases of old Godin III (which in Godin's chronology belongs to the middle period of the Bronze Age) ancient Bronze polychrome pottery. In this study, we have attempted to answer the following questions: What is the chronology of eastern Lorestan during the Bronze Age, and, how can the exploration of Gariran Tepe's stratigraphy be corrected given the chronological defects of eastern of Lorestan.

Keywords: Bronze Age, chronological, Gariran tepe, East of Lorestan, East central Zagros.

Cite this The Author(s): Heydari, M; Motarjem, A., Hesari, M; 2022. Investigation of the Chronological Statue of the Bronze Age in East of Lorestan (Based on the Excavation of the Gariran Tepe: Journal of Archaeological Studies / No. 3, Vol.14, Serial No. 31 / Autumn -(21-44). DOI: 10.22059/jarcs.2021.276778.142688

1. Introduction

Especially in the Central Zagros, with its mountainous plains, the Bronze Age is a prehistoric period which requires further study, especially around the recognition of cultural data in each region. In this regard, it is necessary to study each region of the Central Zagros in detail and carefully with its own cultural data (Fig-3). The Lorestan plain is one of the important and key areas in the Central Zagros. In the Aleshtar plain, which is located in the north of Lorestan, there are 27 ancient sites related to the Bronze Age, which is the largest area related to this period. Despite the importance of Aleshtar plain and Gariran Tepe in connection with archeological studies, so far no comprehensive study has been done in this area (Fig-2). In the Central Zagros, due to the strength of the stratigraphy of Godin Tepe, Godin ceramic styles have been used often for the Bronze Age chronology and classification of cultural materials of the entire region, especially pottery (Badler 2002, Matthews and Fazeli Nashli 2022).

The Bronze Age is divided into periods IV and III. Period IV dates from the beginning of the third millennium to 2600 BCE and period III is from 2600 to the middle of the second millennium BCE. The period IV is equal to the Early Bronze and the III period which consists of 6 phases, and is considered equal to the Middle and Late Bronze Age.

Since our knowledge of the Early Bronze Age in the Central Zagros is based on the Yaniq type pottery (Kura-Araxes and Caucasus), therefore, Period IV of Godin Tepe has been considered as the Early Bronze by the excavators of this Yaniq type pottery. In addition, regular surveys have shown several areas in relation to the Godin IV period in the Kangavar plain, the Nahavand plain, in Malayer and around Hamedan. The chronological method used at Godin Tepe has been observed in other regions of the Central Zagros and Yaniq type pottery has always been considered as a marker and indicator for distinguishing the Early Bronze period.

The most important ancient Bronze sites that have been introduced with this approach can be mentioned in the Malayer plain, including Patape, Gurab, Zoqali and Qale-Now, Pisa Tepe in the Hamedan plain, and also in the Nahavand plain with Sarsam-Gabri, Gark, Baba Rostam, Sardoran village, Solgi, Yazdan, and etc. which has a wide range of Yaniq pottery (Kura-Araxes). Thus the extent of the Godin IV culture in the Central Zagros can be observed, more than anywhere else, in the Gamasiab River Basin. Right on the southern slopes of Green Mountain, the spread of Godin IV culture stopped or reached a minimum. In fact, both sides of Green Mountain have their own cultural characteristics during the Bronze Age, especially in the period of Godin IV.

In view of the above and the leading questions in this field, it seems that the Godin Tepe chronology in the Aleshtar plain cannot be generalized and we should seek to find a chronology with a new look and a different approaches in accordance with the findings in this plain and hill-climbers. In this regard, Gariran Tepe, considering its large area of about 13 hectares and the richness of its cultural finds, could be a hub for Bronze Age studies in this area. In this regard, the authors delineated the stratigraphy of the mounds of Gariran with the aim of examining the status of the Lorestan and Aleshtar plains (Fig-6). In this regard, the most important question studied in this study is: what is the chronology of Aleshtar plain specifically and the eastern Central Zagros in general? To answer this question, in the autumn of 1396, the authors surveyed for 20 days at Gariran Tepe. In the end, three step-trenches were dug through to obtain the requisite data to refine the chronology in question. In this study, three trenches—W.260, W.275a and W.275b—were used to determine the stratigraphy of Gariran Tepe. No cultural disruption was observed across these three sondages and all of the cultural phases of these three trenches have continued in a row. The important point is that in both trenches W.260 and W.275a the Bronze Age continued immediately after the beginning of the Elamite period. The findings of the Bronze Age are more comparable to those of Godin III. Therefore, the Early Bronze Age at Godin Tepe (IV) has not been observed in Gariran Tepe and this period can be distinguished by a variety of pottery finds from Godin III period (Fig-8). Considering that in the trench of W.275b, various types of ancient Bronze polychrome pottery of the Poshte-e Kuh

Investigation of the Chronological Statue of the Bronze Age in East of Lorestan (Based on the Excavation .. 23

region have been seen along with Godin III pottery (especially phases 6 and 5). Therefore, it is likely that during the Early Bronze Age, various types of Godin III pottery were common at Gariran Tepe. In addition, a type of Godin IV pottery was observed in Sondage W.260 at Locus 1003, in an early Elamite context. Thus, the chronology of Godin Tepe is contradicted in this way as well. At Godin Tepe, Cuyler Young identified the lowest level of the V period and the highest level of the III period as 2900 to 2200 BCE for the Yaniq culture based on carbon-14 analysis of samples from the mound. In other words, Young has considered the origin of Yaniq culture at Godin Tepe to be related to 2900 BCE. Due to this, in the Central Zagros, the beginning of the Yaniq culture was considered to be related to 2900 BCE and at the same time with the Early Bronze Age. Recent studies by Khaksar at Gorab Tepe, however, have challenged the dating of Godin IV to 3150 BCE, the beginning of the Yaniq (Kura-Araxes) culture. This date shows a difference of about 250 years with the IV period at Godin (Khaksar et al., 2014: 62). Another point is that at Gorab Tepe, the pottery of Godin IV contexts (Yaniq) has been seen together with the pottery of the deposited edge of Godin V or the beginning of the Elamite period (according to Khaksar Uruk) (Khaksar et al., 2014: 52). This point shows the similarity in the stratigraphic and chronological structure of Gorab Tepe and Gariran Tepe, where the early Elamite period and the culture of Yaniq (Kura-Aras) have been seen together.

Therefore, the chronology suggested by the authors for eastern Lorestan is as follows: from the end of the fourth millennium to the beginning of the third millennium BCE (about 3200 to 2900 BCE) the cultural tradition of the beginning of the Elamite period (and of course the beginning of Elamite and Yaniq culture at Gariran Tepe) is common in the region and during the Early Bronze Age (from about 2900 BCE to the middle of the third millennium BCE) pottery cultures spread related to the early phases of Godin III and polychrome pottery of the Posht-e Kuh region (Fig-15). Therefore, the other phases of Godin III (i.e., the middle and late phases) are located after the Early Bronze Age in the eastern region of Lorestan. To determine the exact chronology of Eastern Lorestan in the Middle and Late Bronze Ages, separate studies are needed.

بررسی وضعیت گاهنگاری عصر مفرغ شرق لرستان (مبتنی بر کاوش لایه‌نگاری تپه گریبان الشتر)

مهدی حیدری^۱، عباس مترجم^۲، مرتضی حصار^۳

mehdiheydari448@gmail.com.

۱. گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا همدان، همدان، ایران.

motarjem@basu.ac.ir.

۲. نویسنده مسئول گروه باستان‌شناسی، دانشگاه بوعلی سینا همدان، همدان، ایران رایانامه:

mhessari@yahoo.de.

۳. گروه باستان‌شناسی، پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله چکیده

یکی از نواحی منطقه زاگرس مرکزی که کم‌ترین مطالعات گاهنگاری در ارتباط با دوره مفرغ در آن صورت گرفته، شرق لرستان است. مطالعات گاهنگاری مربوط به زاگرس مرکزی بیش از هر ناحیه دیگری، در حوضه رودخانه گاماسیاب در نهبوند و کنگاور متمرکز شده است. انطباق گاهنگاری لرستان و دره گاماسیاب در عصر مفرغ با مشکلات عدیده‌ای مواجه است. از سویی، گاهنگاری منطقه گاماسیاب و کنگاور نیز مربوط به دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ بوده و تاکنون حجم و کیفیت یافته‌های باستان‌شناختی این منطقه نیز تغییر نموده است. به منظور روشن نمودن وضعیت گاهنگاری شرق لرستان، در تپه گریبان الشتر کاوش لایه‌نگاری توسط نگارندگان صورت گرفته است. کاوش‌های صورت گرفته در این محوطه نشان داده که سفال رایج در عصر مفرغ پس از دوره آغاز عیلامی، سفالی منقوش خوش ساخت موسوم به گودین III است. این در حالی است، در حوضه رودخانه گاماسیاب دوره قدیم مفرغ با سفال یانیقی شناخته شده است. بر اساس کاوش صورت گرفته در تپه گریبان، به نظر می‌رسد فرهنگ‌های رایج در عصر مفرغ لرستان بیش‌تر با نواحی غرب و جنوب لرستان در ارتباط بوده است. در این ناحیه سفال یانیقی مشاهده نشده یا به ندرت دیده شده است. در این پژوهش با توجه به یافته‌های به دست آمده از کاوش گریبان گاهنگاری منطبق با واقعیت‌های فرهنگی منطقه تنظیم شده است. بر این اساس، دوره قدیم عصر مفرغ (اوایل تا اواسط هزاره سوم پ.م) در تپه گریبان پس از دوره آغاز عیلامی بدون هیچ وقفه‌ای ادامه یافته است. در این دوره سفال موسوم به فازهای قدیم گودین III (که در گاهنگاری گودین مربوط به دوره میانی عصر مفرغ است) و سفال پلی‌کروم مفرغ قدیم رواج داشته است. در این پژوهش سعی شده تا به سؤالات زیر پاسخ داده شود: وضعیت گاهنگاری شرق لرستان در دوره مفرغ به چه صورتی بوده است؟ و کاوش لایه‌نگاری تپه گریبان چگونه می‌تواند در اصلاح نواقص گاهنگاری شرق لرستان واقع گردد؟

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۳۹۷/۱۲/۰۶

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۰/۱۰/۳۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۰۶/۳۰

تاریخ انتشار:

۱۴۰۱/۰۹/۳۰

واژه‌های کلیدی: عصر مفرغ، گاهنگاری، تپه گریبان، شرق لرستان، شرق زاگرس مرکزی.

استناد: حیدری، مهدی؛ مترجم، عباس؛ حصار، مرتضی، ۱۴۰۱. بررسی وضعیت گاهنگاری عصر مفرغ شرق لرستان (مبتنی بر کاوش لایه‌نگاری تپه گریبان الشتر) - مجله مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۴، شماره ۳، پاییز پیاپی ۳۱-۴۴ (۲۱-۴۴).

DOI: 10.22059/jarcs.2021.276778.142688

۱. مقدمه

عصر مفرغ از جمله ادوار فرهنگی پیش از تاریخ فلات ایران و به خصوص زاگرس مرکزی با دشت‌های میان‌کوهی آن است که نیازمند مطالعه و بررسی بیشتر، حول محور شناخت داده‌های فرهنگی هر منطقه آن است. در این راستا، لازم است هریک از نواحی زاگرس مرکزی ریزبینانه و دقیق با داده‌های فرهنگی مختص خود مورد مطالعه قرار گیرند. یکی از نواحی مهم و کلیدی در زاگرس مرکزی، دشت الشتر است. در دشت الشتر که در شمال لرستان قرار دارد، بالغ بر ۲۷ محوطه باستانی مربوط به عصر مفرغ وجود دارد که بزرگ‌ترین محوطه مربوط به این دوره تپه گریبان است. با وجود اهمیتی که دشت الشتر و تپه گریبان در ارتباط با مطالعات باستان‌شناسی دارند، تاکنون مطالعه جامع و دقیقی در این منطقه صورت نگرفته است.

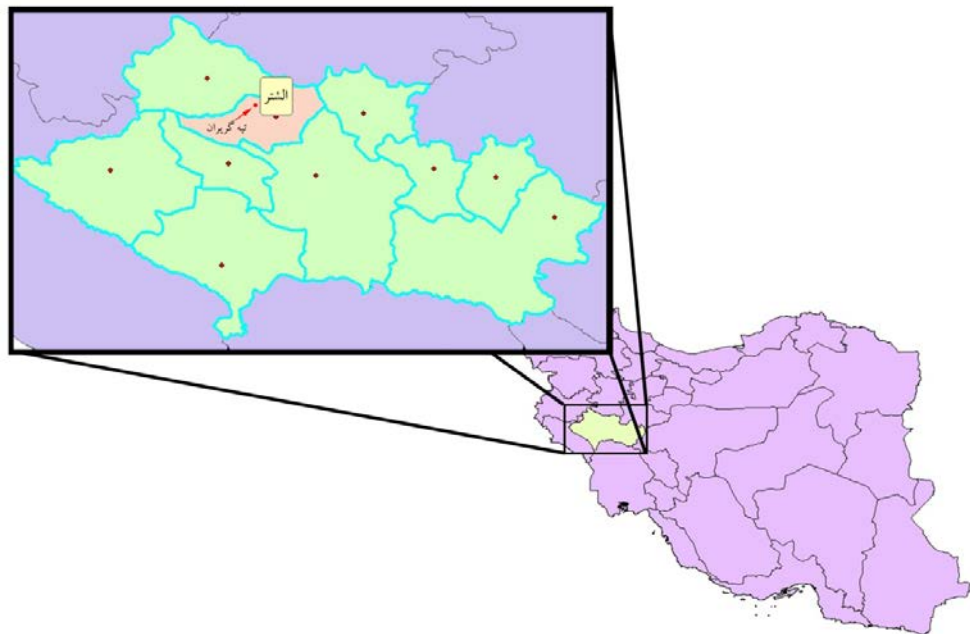
از سویی دیگر، در زاگرس مرکزی به جهت استحکام لایه‌نگاری تپه گودین، غالباً جهت گاهنگاری عصر مفرغ و طبقه‌بندی مواد فرهنگی، علی‌الخصوص سفال، از شیوه گاهنگاری تپه گودین بهره گرفته شده است. (Matthews & Nashli, 2022: 267) عصر مفرغ تپه گودین به دو لایه IV و III تقسیم شده است. دوره IV از اوایل هزاره سوم تا ۲۶۰۰ پ.م و دوره III از ۲۶۰۰ تا اواسط هزاره دوم پ.م را شامل می‌شود که دوره IV با مفرغ قدیم و دوره III که شامل ۶ فاز است با ادوار میانه و جدید عصر مفرغ برابر دانسته شده‌اند (Rothman, 2011: 210; Henrickson, 2011: 141-142). از آنجایی که شناخت دوره قدیم عصر مفرغ در زاگرس مرکزی بر اساس سفال نوع یانیقی (کورا-ارس یا ماورا قفقاز) شکل گرفته (Bureny, 1964: 54-61)، از این‌رو، دوره IV تپه گودین به جهت وجود سفال نوع یانیقی از سوی کاوشگران این تپه، به عنوان مفرغ قدیم در نظر گرفته شده است (Young, 1967: 139-140) & (Matthews & Nashli, 2022: 253). علاوه بر این، بررسی‌های منظم در دره‌ی کنگاور، دشت نهاوند، ملایر و همدان، محوطه‌های متعددی در رابطه با دوره گودین IV را نشان داده است (Young & Levine, 1967: 17 & 18 and Meson & cooper, 1999: 25-30). این شیوه گاهنگاری به کار رفته در تپه گودین در سایر مناطق زاگرس مرکزی نیز رعایت گردیده و همواره سفال نوع یانیقی به عنوان ملاک و شاخص جهت تشخیص دوره مفرغ قدیم در نظر گرفته شده است. از مهم‌ترین محوطه‌های مفرغ قدیم که با این رویکرد (گودین IV / فرهنگ سفال یانیقی) معرفی شده‌اند، می‌توان در دشت ملایر با تپه‌های پاتپه (رضوانی، ۱۳۸۶)، گوراب (خاکسار و همتی، ۱۳۹۳؛ خاکسار و دیگران: ۱۳۹۳: ۶۶-۴۷)، ذغالی و قلعه‌نو (جانجان و دیگران، ۱۳۹۳: ۲۳۲-۲۱۵؛ بیک‌محمدی و دیگران، ۱۳۹۳: ۲۵۲-۲۳۳)، تپه پیسا در دشت همدان (محمدی‌فر و مترجم، ۱۳۸۳؛ مترجم، ۱۳۹۰؛ مترجم و الماسی، ۱۳۹۲: ۶۲-۵۱)، همچنین دشت نهاوند (هرسینی و دیگران، ۱۳۸۷؛ سراقی، ۱۳۸۴؛ و سراقی، ۱۳۸۹) با تپه‌های سرسام گبری، گرک، بابا رستم، روستای سردوران، سلگی، یزدان و... (بلمکی، ۱۳۹۳: ۱۱۰-۹۱) که دارای طیف گسترده‌ی حضور سفال یانیقی (کورا-ارس) است، اشاره نمود.

بنابراین، گستره فرهنگ گودین IV در زاگرس مرکزی بیش از هرجایی در حوضه رودخانه گاماسیاب دیده شده است. درست در دامنه‌های جنوبی کوه گرین گسترش فرهنگ گودین IV متوقف‌شده و یا به حداقل خود رسیده است. در واقع دو سمت کوه گرین (دامنه‌های شمالی و جنوبی این کوه) دارای شاخصه‌های فرهنگی مختص به خود در عصر مفرغ و به‌ویژه دوره گودین IV است. با توجه به مطالب فوق و سؤالات پیش‌رو در این زمینه، به نظر می‌رسد گاهنگاری گودین تپه در دشت الشتر قابلیت تعمیم یافتن را نداشته و باید به دنبال

یافتن گاهنگاری با نگاهی نو و رویکردی متفاوت مطابق با یافته‌های موجود در این دشت و تپه گریران بود. در این ارتباط، تپه گریران با توجه به وسعت حدود ۱۳ هکتاری و غنای یافته‌های فرهنگی، می‌تواند گره‌گشای مطالعات عصر مفرغ در این ناحیه باشد.

در این راستا، نگارندگان با هدف بررسی وضعیت گاهنگاری شرق لرستان و دشت الشتر، اقدام به کاوش و لایه‌نگاری تپه گریران نمودند. در این راستا، مهم‌ترین سؤال مورد مطالعه در این پژوهش این است که گاهنگاری دشت الشتر و شرق زاگرس مرکزی به چه صورتی است؟ برای پاسخ به این پرسش، در پاییز ۱۳۹۶ نگارندگان در تپه گریران به مدت ۲۰ روز اقدام گمانه‌زنی نمودند. در پایان ۳ گمانه پلکانی ایجاد شد که داده‌های مورد نیاز از آن طریق به دست آمد. در این پژوهش سعی شده تا به سؤالات زیر پاسخ داده شود: وضعیت گاهنگاری شرق لرستان در دوره مفرغ به چه صورتی بوده است؟ و کاوش لایه‌نگاری تپه گریران چگونه می‌تواند در اصلاح نواقص گاهنگاری شرق لرستان واقع گردد؟

۲. موقعیت جغرافیایی و پیشینه مطالعات باستان‌شناسی در تپه گریران: تپه گریران بزرگ‌ترین محوطه باستانی دشت الشتر است که در شمال این دشت قرار دارد. تپه گریران در ۴۸ درجه و ۱۴ دقیقه طول شرقی و ۳۳ درجه و ۵۴ دقیقه عرض شمالی واقع شده است. این محوطه باستانی در ۳۰۰ متری روستای گریران و ۲۰۰ متری غرب رودخانه کهمان قرار گرفته است. چند چشمه از جمله «کنی کمال» و «کنی تخت» در دامنه این تپه وجود دارند. تپه گریران با سطح قاعده بیضی شکل، دارای شیب تندی از اطراف است که با ارتفاع ۲۵ متر نسبت به سطح زمین‌های اطراف، ۳۰۰ متر طول، ۲۵۰ متر عرض و وسعت تقریبی ۷۵۰۰۰ متر مربع بزرگ‌ترین محوطه باستانی شهرستان الشتر است. پراکندگی مواد فرهنگی در تمام سطح تپه و زمین‌های اطراف به‌خوبی قابل مشاهده است. تپه گریران در سال ۱۳۸۰ هـ.ش. به شماره ۳۷۵۳ به تاریخ ۱۸ تیر ۱۳۸۰ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده است (پازوکی و شادمهر، ۱۳۸۰: ۴۰۸).

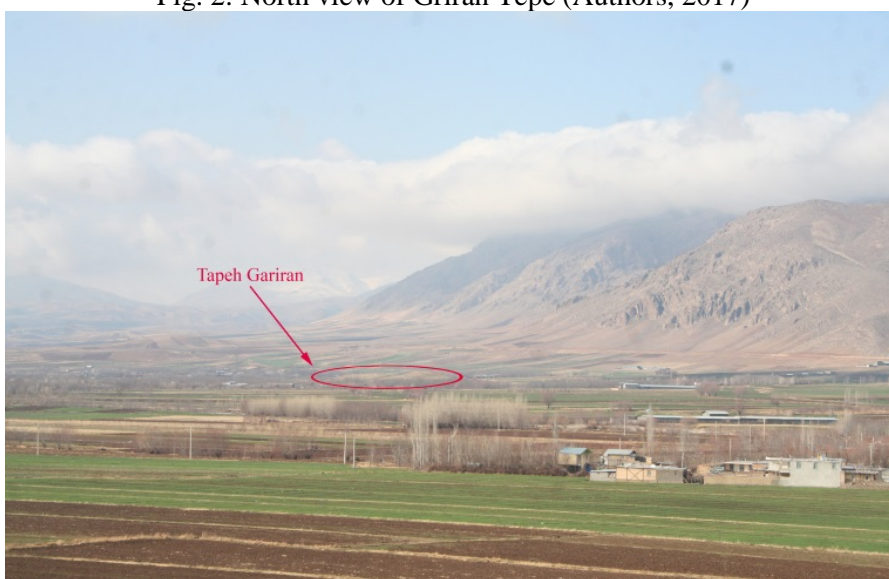
تصویر شماره ۱: موقعیت الشتر و تپه گریران در غرب ایران (نگارندگان، ۱۴۰۱)

Fig. 1: Location of Aleshtar and Gariran Tepe in western Iran (Authors, 2022)

تصویر شماره ۲: نمای شمالی تپه گریران (نگارندگان، ۱۳۹۶)

Fig. 2: North view of Griran Tepe (Authors, 2017)

تصویر شماره ۳: موقعیت تپه گریران در شمال دشت الشتر (نگارندگان، ۱۳۹۶)

Fig. 3: The Location of Griran Tepe in the north of Aleshtar plain (Authors, 2017)

علی سجادی در گزارش بررسی خود از تپه گریران چنین آورده است: «بر اساس بررسی‌های به‌عمل آمده بر روی آثار سطحی تپه گریران الشتر، از جمله تیغه‌های سنگی و سفال‌های آن، می‌توان قدمت این تپه را از هزاره چهارم ق.م. تا دوره اسلامی دانست» (سجادی، ۱۳۷۶: ۱۴۶). بهمن کریمی در کتاب «راه‌های باستانی و پایتخت‌های قدیمی غرب ایران» در ارتباط با تپه گریران اشاره دارد که بیشتر آثار این تپه مربوط به ادوار اسلامی و برخی آثار نیز، مربوط به زمان ساسانیان و هخامنشیان است؛ از نظر وی آثار تپه گریران مربوط به سه هزار سال قبل است (هزاره اول ق.م.)، (کریمی، ۱۳۲۹: ۱۶۱). داوودی تیغه‌های سنگی به‌دست آمده از تپه

گیران را متعلق به دوره مس و سنگ (Chalcolithic) می‌داند. از نظر وی، سایر ادوار فرهنگی بعد از دوره مس و سنگ میانی (Middle Chalcolithic) به استثنای گودین IV تا دوره اسلامی در تپه گیران دیده شده است (داوودی، ۱۳۸۵: ۶۵). گونه‌شناسی که حیدری (یکی از نگارندگان این مقاله) بر روی سفال‌های عصر مفرغ تپه گیران داشته‌اند، فرهنگ گودین III را نشان داده است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۴).

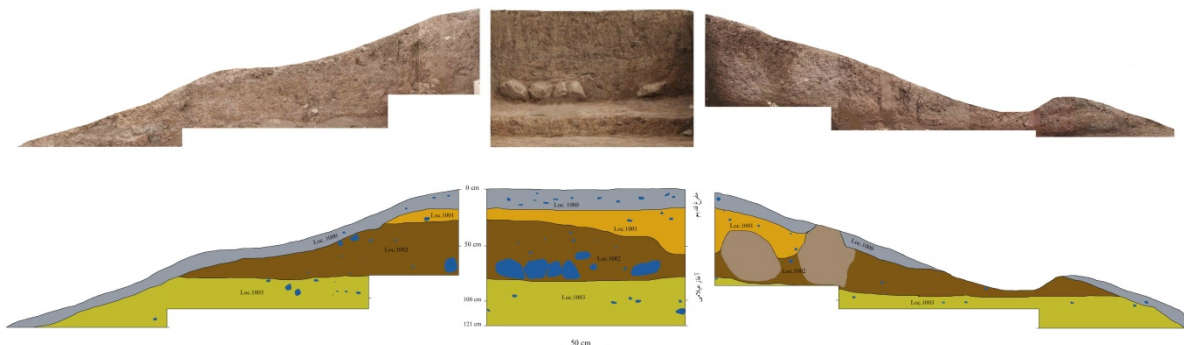
۳. شرح کاوش

پس از پیشنهاد کاوش لایه‌نگاری تپه گیران مجوز کاوش در این تپه به سرپرستی دکتر عباس مترجم در تاریخ ۶ آبان ۱۳۹۶ به شماره ۹۶۲۱۴۱/۳۴/۲۸۲۴ از سوی پژوهشکده باستان‌شناسی صادر شد. هیأت کاوش تپه گیران از تاریخ ۱۶ آبان تا ۶ آذر ۱۳۹۶ به مدت ۲۰ روز در این محوطه اقدام به گمانه‌زنی نمودند. طی این مدت ۳ گمانه پلکانی در نقاط مختلف تپه گیران ایجاد شد. هدف از انجام این کار، گرفتن حداکثر اطلاعات از نواحی مختلف تپه بود. از سویی دیگر، به سبب حفریات متعدد غیر مجازی که در سطح تپه گیران صورت گرفته، لایه‌های مختلف تپه دچار به‌هم‌ریختگی شده است؛ بنابراین، ایجاد چند گمانه امکان مقایسه و تکمیل داده‌ها را به هیأت کاوش گیران داده است.

کاوش در ضلع غربی و از بالای تپه شروع شد. گمانه‌ای به عرض ۲ متر برای این کار مشخص شد که با توجه به زاویه ۲۶۰ درجه‌ای که نسبت به جهت شمال داشت، گمانه W.260 نام‌گذاری شد. شیوه ثبت مواد نیز بر اساس لوکوس تنظیم شد. لوکوس‌ها در این گمانه از عدد 1000 به بعد شماره‌گذاری شدند. لوکوس 1000 به عنوان لوکوس سطحی انتخاب شد و لوکوس‌های بعدی با توجه به موقعیت قرارگیری آن‌ها شماره‌گذاری شدند. تغییر بافت خاک، رنگ، ترکیبات، سستی و سفتی و ... از مهم‌ترین شاخص‌ها جهت ثبت لوکوس‌ها بود. برای ثبت لوکوس‌ها توسط هیأت کاوش فرمی طراحی شد. در این فرم تمام مشخصات لوکوس تا آنجا که امکان داشت گنجانده شده بود. دو گمانه دیگر در ضلع غربی محوطه ایجاد شد که با توجه به موقعیت آن‌ها نسبت به جهت شمال با عنوان W.275a و W.275b نام‌گذاری شدند. عمده کار لایه‌نگاری در این دو گمانه انجام شد. در گمانه W.275a نام‌گذاری لوکوس‌ها از عدد 2000 به بعد و در گمانه W.275b از عدد 3000 به بعد صورت گرفته است.

۳-۱. گمانه W.260

مرتفع‌ترین نقطه از لوکوس 1000 در گمانه W.260 به عنوان نقطه صفر گمانه در نظر گرفته شد و بقیه نقاط گمانه در ارتفاع منفی این نقطه سنجیده شدند. در این گمانه زاویه سمت چپ در بالا به عنوان نقطه صفر در نظر گرفته شد. در مجموع چهار لوکوس در گمانه W.260 شناسایی شد که با اعداد 1002، 1001، 1000 و 1003 نام‌گذاری شدند. عمیق‌ترین نقطه در این گمانه در لوکوس 1003 نسبت به نقطه صفر گمانه، ۱۲۱- سانتیمتر است. در پایان کاوش در این گمانه، طول مایل گمانه ۵ متر و ۱۰ سانتیمتر و طول افقی آن نیز ۴ متر و ۵۰ سانتیمتر شد. در سطح گمانه W.260 پیش از شروع کاوش مواد فرهنگی از ادوار مس و سنگ، آغاز عیلامی و مفرغ شناسایی شد. به همین دلیل، این ناحیه از تپه گیران مکانی مناسب جهت ایجاد لایه‌نگاری تشخیص داده شد.

تصویر شماره ۴: تصویر و طرح گمانه W.260

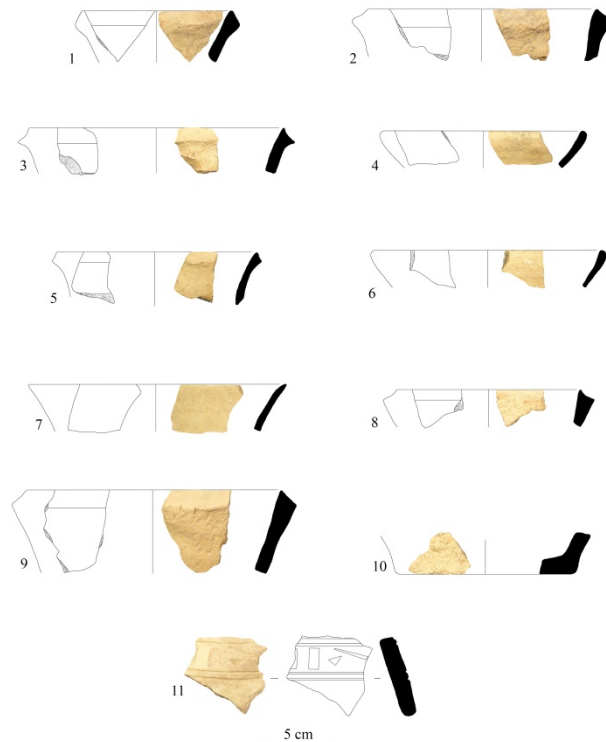
Fig. 4: Image and design of trench W.260

در لوکوس 1000 بقایای پراکنده‌ای از ادوار مس و سنگ، آغاز عیلامی و مفرغ به دست آمد. با این حال، بیشتر آثار مربوط به ادوار پیش از دوره مفرغ بود. با توجه به نوع بافت خاک، این لوکوس جابه‌جا شده و غیر متراکم تشخیص داده شد.

در ادامه کاوش در این گمانه در عمق ۴۲- سانتیمتری به بقایایی از سازه‌های سنگی که به صورت آوار بود، برخورد شد. ساختار مشخصی برای سازه سنگی تشخیص داده نشد. به سبب تفاوت‌های بافتی و ساختاری، این بقایا به عنوان لوکوس 1001 نام‌گذاری شد. در کنار آوار سنگی، بقایای خشتی نیز مشاهده شد؛ مانند لوکوس 1000 در این لوکوس هم مواد سفالی از ادوار مس و سنگ، آغاز عیلامی و مفرغ به دست آمد.

در زیر این لوکوس و در عمق ۵۲- سانتیمتری ادامه توده سنگی دیده شد. به سبب بافت سفت‌تر و رنگ تیره‌تر خاک در این بخش، لوکوس 1002 نام‌گذاری شد؛ مانند لوکوس‌های بالاتر، عمده مواد سفالی مربوط به ادوار مس و سنگ و بخصوص دوره آغاز عیلامی بود. ریز تیغه‌ها و ابزارهای سنگی از دیگر یافته‌های این لوکوس است.

جهت جلوگیری از تخریب بقایای سنگی و خشتی که در این لوکوس مشاهده شد، به فاصله ۱ متر و ۲۰ سانتیمتری از دیواره شرقی گمانه W.260، برشی جهت پله در گمانه ایجاد شد. بدین ترتیب، با ادامه کاوش در این گمانه و در عمق ۸۶- سانتیمتری لوکوس 1003 شناسایی شد. رنگ خاک در این لوکوس نسبت به لوکوس 1002 روشن‌تر بوده و بافت خاک متراکم‌تر است، به طوری که از عنوان خاک «محکم» در فرم‌های ثبت لوکوس برای آن استفاده شد. بافت خاک در لوکوس 1003 برجاست تشخیص داده شد. عمده مواد فرهنگی مربوط به ادوار مس و سنگ و بخصوص دوره آغاز عیلامی بود. در میان بقایای فرهنگی این لوکوس یک نمونه سفال یانیقی (نمونه شماره ۱۱ در شکل ۵) نیز به دست آمد. این در حالی است که تاکنون در دامنه‌های جنوبی کوه گرین و در لرستان نمونه سفال یانیقی به دست نیامده است.

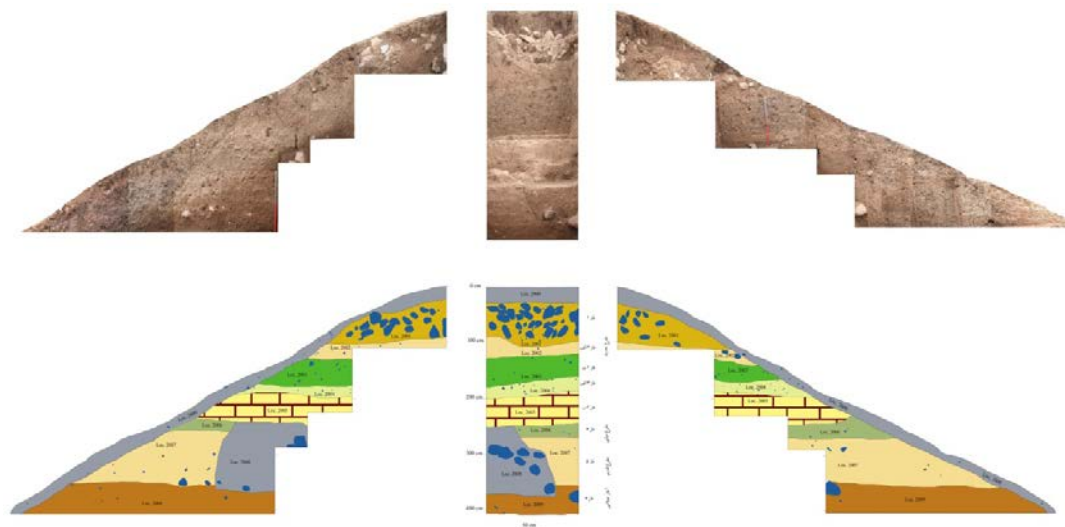
تصویر شماره ۵: سفال اواخر هزاره چهارم و اوایل هزاره سوم پ.م لوکوس 1003 در گمانه W.260

Fig. 5: Pottery of the late fourth millennium and early third millennium BC Loc. 1003 in trench W.260

به جهت آن که در این گمانه بیشتر آثار مربوط به دوره مس و سنگ و بخصوص دوره آغاز عیلامی بوده، ادامه کار در این گمانه در عمق ۱۲۱- سانتیمتری متوقف شد. از آنجا که یافته‌های مربوط به دوران پیش از عصر مفرغ در گمانه W.260 در بالای تپه به دست آمد، احتمال یافتن مواد فرهنگی مربوط به عصر مفرغ در این گمانه ضعیف بود. از سویی دیگر، به سبب آن که تنظیم گاهنگاری عصر مفرغ لرستان از مهم‌ترین اهداف این پروژه بود، به همین جهت، ادامه کار لایه‌نگاری تپه گریران به ناحیه‌ای دیگر از محوطه منتقل شد.

۲-۳. گمانه W.275a

پس از بررسی مجدد سطح محوطه و در فاصله حدود ۹۰ متری گمانه W.260 در جهت شمال، گمانه W.275a جهت ایجاد گمانه لایه‌نگاری جدید انتخاب شد. در انتخاب این گمانه شاخص داده‌های سفالی سطحی مربوط به عصر مفرغ در اولویت قرار گرفت. در این ناحیه تعداد زیادی سفال مربوط به دوره گودین III گردآوری شد. این گمانه به جهت رو به غرب بودن آن و همچنین به خاطر آن که در زاویه ۲۷۵ درجه نسبت به جهت شمال قرار داشت، با عنوان W.275a نام‌گذاری شد. در امتداد همین گمانه و در دامنه پایین‌تر محوطه، گمانه‌ای دیگر ایجاد شد. از آنجا که هر دو گمانه در یک زاویه قرار داشتند، گمانه بالاتر a و گمانه پایین‌تر b نام گرفتند. عرض این گمانه نیز مانند گمانه W260 دو متر انتخاب شد.

تصویر شماره ۶: تصویر و طرح گمانه W.275a

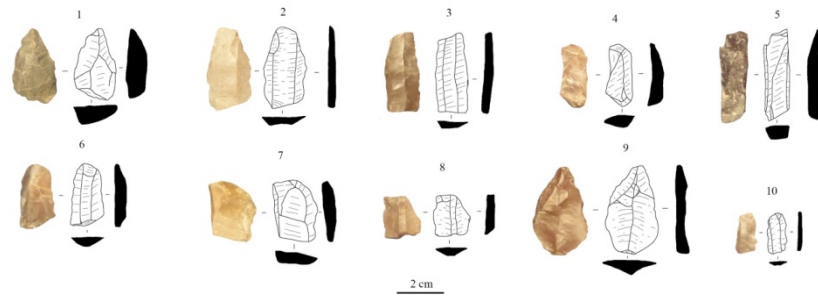
Fig. 6. Image and design of trench W.275a

نام‌گذاری لوکوس‌ها در این گمانه از عدد 2000 به بعد بود؛ بنابراین، بافت سطحی گمانه که شامل خاک سست و به هم ریخته و با ترکیبات گوناگون از ادوار مختلف بود، لوکوس 2000 نام گرفت. این لوکوس تا عمق ۳۳- سانتیمتری ادامه یافت. ریشه‌های گیاهی و بقایای پراکنده مواد فرهنگی مهم‌ترین ویژگی‌های این لوکوس است. از این لوکوس ۱۴۰ قطعه سفال از ادوار مختلف، ۵ نمونه ابزار سنگی، یک پیکرک گلی منقوش و یک درفش مفرغی به دست آمد.

در عمق ۳۳- سانتیمتری از نقطه صفر گمانه، آثاری از یک دیوار سنگی در لوکوس 2001 شناسایی شد. به جهت ریزش سنگ‌ها و عدم شناسایی ساختاری مشخص برای آن، این بقایا به عنوان آوار سازه سنگی تشخیص داده شد. خاک این لوکوس به رنگ قهوه‌ای و دارای بافتی سست است. در میان مواد فرهنگی که از این لوکوس به دست آمد، بیش از هر چیز سفال‌های گودین III دیده شد. چند نمونه از سفال‌های دو رنگ از این لوکوس به دست آمد.

به سبب وجود آوار سنگی ادامه کار در این گمانه در فاصله‌ای حدود ۱ متر و ۵۰ سانتیمتری از دیواره شرقی گمانه به صورت پله‌ای ادامه یافت. در عمق ۱۱۰- سانتیمتری و درست در زیر بقایای آوار خشتی لوکوس 2001، لوکوس 2002 شناسایی شد. خاک این لوکوس روشن‌تر و متراکم‌تر نسبت به لوکوس 2001 است و لایه‌ها برجا به نظر می‌رسند. تعداد ۴۴ قطعه سفال از ادوار مختلف به دست آمد که عمده مواد سفالی مربوط به دوره گودین III، به‌ویژه فاز III:2 است. علاوه بر این، ابزارهای سنگی و ریز تیغه‌ها از مهم‌ترین یافته‌ها به شمار می‌آیند. همچنین تعداد زیادی قطعات پراکنده استخوان نیز به دست آمد.

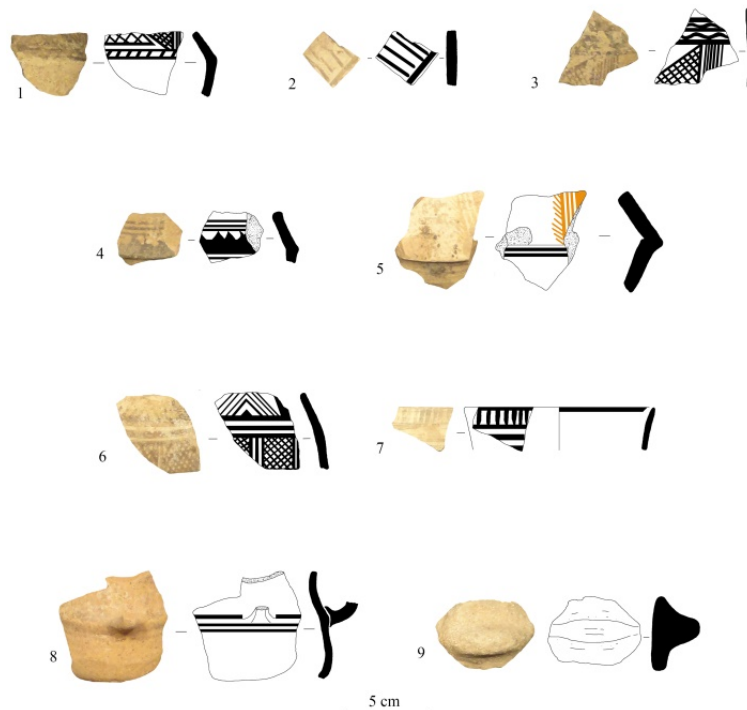
لوکوس 2003 از عمق ۱۲۲- سانتیمتری گمانه شروع می‌شود و تا عمق ۱۸۵- سانتیمتری ادامه می‌یابد. رنگ خاک در این لوکوس به رنگ قهوه‌ای و نسبت به لوکوس بالایی تیره‌تر است. خاک مستحکم‌تر و کمی کوبیده به نظر می‌رسد. یافته‌های سفالی مربوط به دوره گودین III بیشترین مواد فرهنگی این لوکوس را تشکیل می‌دهند.

تصویر شماره ۷: ابزار سنگی عصر مفرغ لوکوس ۲۰۰۳ در گمانه W.275a

Fig. 7: Lithic tool Bronze Age Loc. 2003 in trench W.275a

از ارتفاع ۱۸۵- تا ۲۰۰- سانتیمتری از سطح گمانه W.275a مربوط به لوکوس ۲۰۰۴ است. بافت این لوکوس متراکم و دارای خاکی به رنگ قهوه‌ای تیره است. بقایای سفال مربوط به دوره گودین III و ابزارهای سنگی از مهم‌ترین یافته‌های لوکوس ۲۰۰۴ است. یک قطعه شی مفرغی که به نظر نوعی تیغه مفرغی است، از این لوکوس به دست آمد. به جهت این‌که در عمق ۲۰۰- سانتیمتری آثاری از یک دیوار بزرگ خشتی شناسایی شد، از این نقطه به بعد لوکوس ۲۰۰۵ نام‌گذاری شد. خشت‌ها دارای ابعاد بزرگ ۴۲×۴۲ و ارتفاع ۱۲ سانتیمتری بودند. نوعی ملاط گلی که به نظر با آهک ترکیب شده، بافت بین خشت‌ها را پر می‌کند. دیوار در جهت شمال شرقی - جنوب غربی امتداد یافته است. آنچه در گمانه W.275a قابل مشاهده بود، دیوار حدود ۲ متر و ۵۰ سانتیمتر پهنا دارد.

تصویر شماره ۸: سفال لوکوس ۲۰۰۷ در گمانه W.275a مربوط به فازهای III:6 و III:5 گودین

Fig. 8: Pottery of Loc. 2007 in trench W.275a related to phases III:6 and III:5 Godin

البته به نظر می‌رسد، اگر کاوش‌های گمانه به سمت شرق ادامه می‌یافت، بی‌شک پهنای دیوار از این بیشتر می‌شد. با توجه به موقعیت قرارگیری این دیوار عریض، به نظر می‌رسد، بقایایی از دیوار بیرونی یک دژ بوده باشد. مواد فرهنگی در این لوکوس علاوه بر دیوار خشتی، سفال‌های ساده و منقوش بوده که تعدادی از آن‌ها مربوط به دوره گودین III است. در عمق ۲۵۵- سانتیمتری از سطح گمانه و درست در زیر دیوار خشتی، لوکوس 2006 تشخیص داده شد. این لوکوس به جهت خاک قهوه‌ای تیره و بافت سست شناسایی شد. سفال‌هایی متفاوتی از ادوار مس و سنگ و گودین III از لوکوس 2006 به دست آمد. از ارتفاع ۲۷۳- تا ۳۶۱- سانتیمتری مربوط به لوکوس 2007 است. خاک این لوکوس به رنگ قهوه‌ای روشن و دارای بافتی سفت است. یک سنجاق مفرغی از این لوکوس به دست آمد. علاوه بر این، حدود ۵۵ قطعه سفال از این لوکوس به دست آمد که عمدتاً مربوط دوره گودین III هستند.

در ارتفاع ۲۸۳- سانتیمتری بقایای سنگ‌چین یک گور شناسایی شد. لوکوس 2008 برای این گور در نظر گرفته شد. این گور توسط حفاران غیرمجاز پیش از این باز شده و از حالت اولیه خود خارج شده بود. با این وجود، بخش‌هایی از گور از تیررس آنان دور مانده بود که مقداری از اشیاء داخل گور توسط هیأت، کاوش شد. از شیوه سنگ‌چین گور جهت شمال شرقی - جنوب غربی برای آن قابل تشخیص است. در این گور و اطراف آن تعدادی استخوان به صورت پراکنده دیده شد؛ با این حال، مجموعه و اعضای اصلی اسکلت انسان دیده نشد. برخی از اشیایی که از این گور به دست آمد به قرار ذیل است:

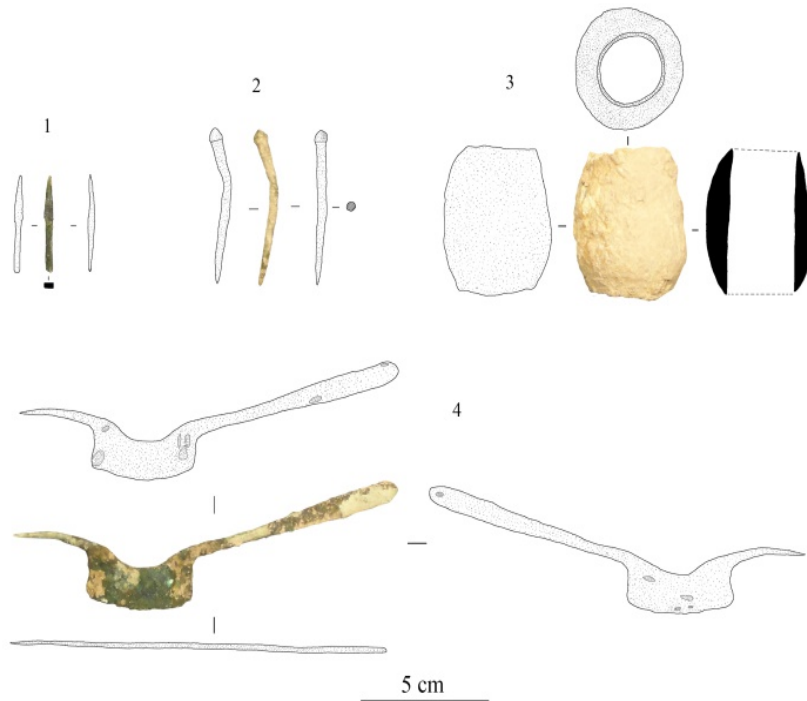
- ۱- یک عدد پکان مفرغی ۳ سانتیمتری
- ۲- یک عدد چاقو مفرغی کوچک ۱۵ سانتیمتری
- ۳- سرگرز سربی به قطر ۵ سانتیمتر و ارتفاع ۷ سانتیمتر
- ۴- ۵ عدد ظروف سفالی منقوش در اندازه‌های بزرگ و کوچک
- ۵- ظرف سفالی خاکستری رنگ (شکل ۱۶ و ۱۷)

با توجه به اشیاء سفالی، برنزی و سربی، دوره گودین III:2 برای این گور تشخیص داده شد. ادامه کاوش در این بافت، سطحی پوشیده از گل اخری را نشان داد که به نظر می‌رسد مربوط به کف گور بود؛ بنابراین، در عمق ۳۵۰- سانتیمتری لوکوس مربوط به گور خاتمه یافت.

تصویر شماره ۹: طرح گور و اشیاء مربوط به آن در لوکوس ۲۰۰۸ گمانه W.275a

Fig. 9: Design of grave and related objects of Loc. 2008 in trench W.275a

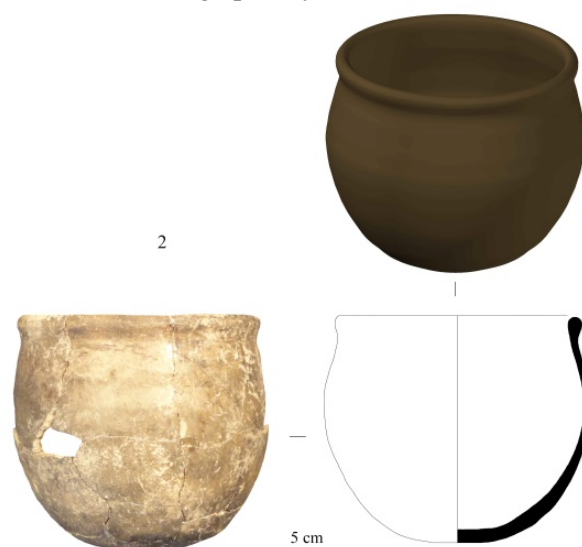

تصویر شماره ۱۰: اشیاء مفرغی و سرگز سربی مربوط به مفرغ جدید در لوکوس ۲۰۰۸ در گمانه W.275a

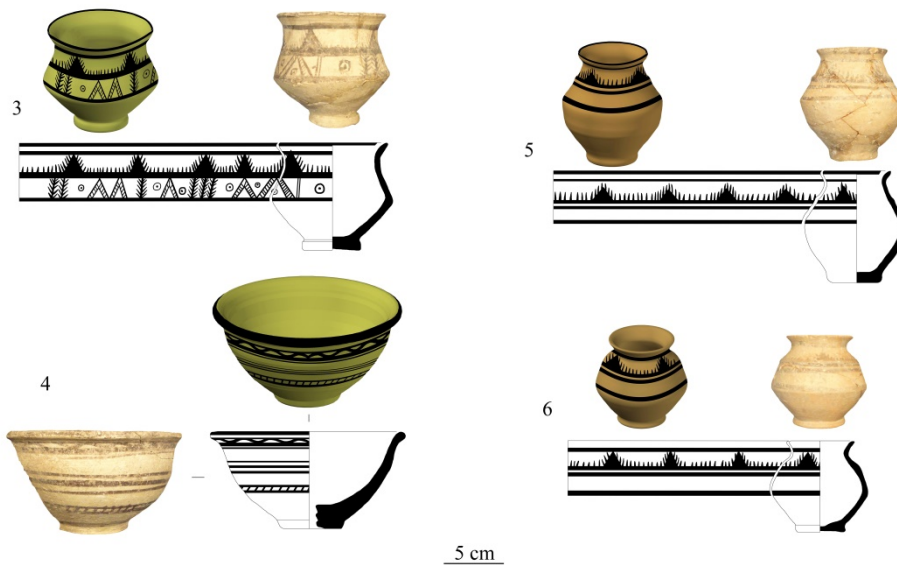
Fig. 10: Bronze objects and lead mace head related to the New Bronze Age of Loc. 2008 in trench W.275a

تصویر شماره ۱۱: سفال مفرغ جدید در لوکوس 2008 در گمانه W.275a
 Fig. 11: New Bronze Age pottery of Loc. 2008 in trench W.275a

تصویر شماره ۱۲: سفال مفرغ جدید در لوکوس 2008 در گمانه W.275a
 Fig. 12: New Bronze Age pottery of Loc. 2008 in trench W.275a

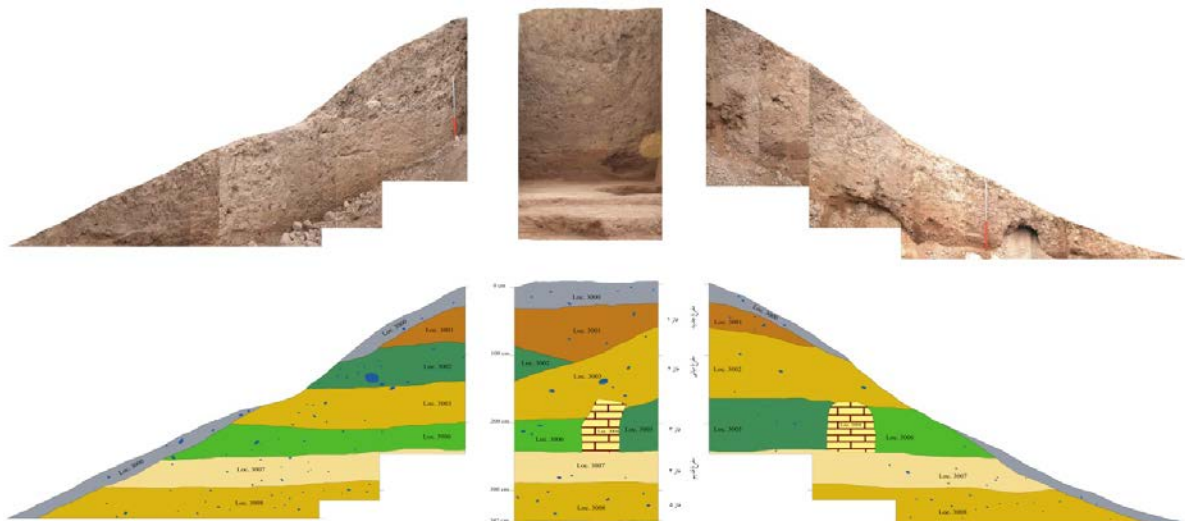
تصویر شماره ۱۳: سفال مفرغ جدید در لوکوس 2008 در گمانه W.275a

Fig. 13: New Bronze Age pottery of Loc. 2008 in trench W.275a

از عمق ۳۸۰- تا ۴۱۰- سانتیمتری از سطح گمانه مربوط به لوکوس 2009 است. خاک این لوکوس کمی سفت‌تر از لوکوس بالاتر است. ابزارهای سنگی و قطعات سفال لبه واریخته مربوط دوره آغاز عیلامی در این لوکوس به تعداد زیادی به دست آمد.

۳-۳. گمانه W.275b

این گمانه در ارتفاع عمودی ۴۴۵- سانتیمتری از مرتفع‌ترین سطح گمانه W.275a قرار دارد. نام‌گذاری لوکوس‌های این گمانه از عدد 3000 به بعد صورت گرفته است. سطحی‌ترین لوکوس در گمانه W.275b لوکوس 3000 در نظر گرفته شد.

تصویر شماره ۱۴: تصویر و طرح گمانه W.275b

Fig. 14: Image and design of trench W.275b

عمیق‌ترین نقطه این لوکوس در ارتفاع ۲۸- سانتیمتری از مرتفع‌ترین سطح گمانه قرار دارد. خاک این لوکوس به رنگ قهوه‌ای روشن و دارای بافتی سست است. مهم‌ترین ویژگی‌های این لوکوس وجود ریشه‌های گیاهی، مواد فرهنگی گوناگون و عدم برجا بودن آن است.

در ارتفاع ۲۸- سانتیمتری لوکوس 3001 تشخیص داده شد. خاک این لوکوس به رنگ قهوه‌ای و نسبت به لوکوس بالاتر قدری استحکام خاک بیشتر است. اشیای سفالی این لوکوس غالباً مربوط به دوره گودین III هستند. کار در این لوکوس در ارتفاع ۱۱۵- سانتیمتری خاتمه یافت.

از ارتفاع ۸۷- تا ارتفاع ۱۴۰- سانتیمتری مربوط به لوکوس 3002 است. بافت خاک سفت‌تر و دارای قلوه سنگ‌های بزرگ و کوچک است. رنگ خاک این لوکوس قهوه‌ای و نسبت به لوکوس بالاتر تیره‌تر است. در این لوکوس تعدادی ابزار سنگی و ریز تیغه‌های کوچک‌تر از ۱ سانتیمتر به دست آمد؛ مانند لوکوس 3001 سفال‌های این لوکوس نیز بیشتر مربوط به دوره گودین III است؛ با این وجود، قطعات سفالی از ادوار دیگر از جمله دوره آغاز عیلامی نیز دیده شد.

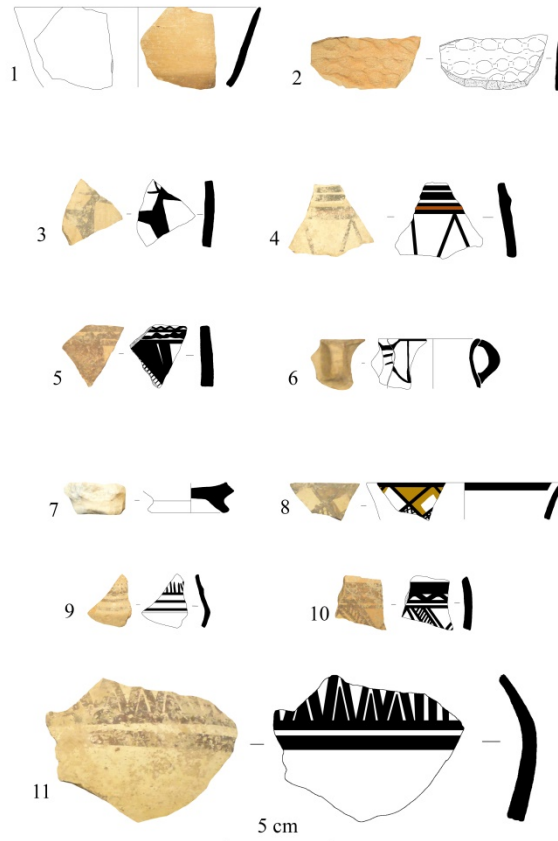
از ارتفاع ۵۳- سانتیمتری تا عمق ۱۹۶- سانتیمتری لوکوس 3003 تشخیص داده شد. خاک این لوکوس به رنگ قهوه‌ای روشن و دارای بافتی شل است. مقدار کمی مواد فرهنگی از جمله یک قطعه‌اشی مفرغی که به نظر نوعی شی برنده است، از این لوکوس به دست آمد.

درست در میان لوکوس 3003 و پایین‌تر، آثار دیواری چینه‌ای در ارتفاع ۱۵۵- دیده شد. به سبب ادامه این دیوار رو به پایین و عدم تعلق آن به لوکوس 3003 به این دیوار شماره 3004 داده شد. دیوار در بالا باریک‌تر و در پایین عریض‌تر است. شکل گردش دیوار به صورت هلالی است. در میان بافت دیوار بقایای خرده سفال‌هایی از ادوار پیش از عصر مفرغ و مفرغ دیده شد. این دیوار تا عمق ۲۴۶- سانتیمتری ادامه می‌یابد.

فضای داخلی دیوار لوکوس 3004 به سبب نوع خاک و بقایای فرهنگی، شماره 3005 را گرفت. خاک این لوکوس سست و نرم است. رنگ خاک این لوکوس به صورت قهوه‌ای تیره است. بقایای سفالی غالباً مربوط به دوره گودین III است. در این لوکوس شی مفرغی که کاربرد آن قابل تشخیص نیست، شناسایی شد. علاوه بر این، یک انگشتر مفرغی در میان بافت این لوکوس به دست آمد.

به فضای بیرونی دیوار لوکوس 3004 نیز شماره 3006 داده شد و بدین ترتیب، مجزا از سایر لوکوس‌ها در نظر گرفته شد. ارتفاع ۱۹۶- سانتیمتری مرتفع‌ترین سطح این لوکوس است. خاک نسبت به لوکوس‌های هم‌جوار قدری سفت‌تر و دارای رنگ روشن‌تری است. انواعی از سفال‌های مربوط به دوره گودین III و آغاز عیلامی از این لوکوس به دست آمد. در این لوکوس نوعی از سفال دو رنگ عصر مفرغ به دست آمد. این لوکوس در ارتفاع ۲۴۶- سانتیمتری خاتمه می‌یابد. در میان بافت این لوکوس بقایای مجسمه انسانی و استخوان ترقوه به دست آمد. بر روی این مجسمه رنگ سبز که حاصل از سولفات آهن فلز مفرغ بود، تشخیص داده شد. به نظر می‌رسد، این مجسمه مربوط به گوری بوده باشد که از جای اصلی خود جابه‌جا شده است.

از ارتفاع ۲۴۶- سانتیمتری تا ارتفاع ۲۸۵- سانتیمتری آثار لوکوس 3007 شناسایی شد. خاک این لوکوس به رنگ قهوه‌ای تیره بوده و دارای بافتی سست است. ساختار بافت این لوکوس برجا به نظر می‌رسد. سفال منقوش گودین III و قطعاتی از استخوان‌های انسانی از ویژه‌ترین یافته‌های این لوکوس است.

تصویر شماره ۱۵: یافته‌های سفالی مربوط به مفرغ قدیم تپه گریران در لوکوس 3007 گمانه W.275b

Fig. 15: Pottery finds related to the Early Bronze Age of Griran Tepe of Loc. 3007 in trench W.275b

از ارتفاع ۲۸۵- سانتیمتری تا ارتفاع ۳۴۲- سانتیمتری لوکوس 3008 نام گرفت. در این لوکوس ۲۱ قطعه سفال منقوش و ساده به دست آمد که عمدتاً مربوط به دوره گودین III هستند.

۴. تجزیه و تحلیل

سه گمانه پلکانی ایجاد شده جهت لایه‌نگاری تپه گریران هر کدام ادوار فرهنگی مشخصی را در این تپه نشان می‌دهند. جهت تنظیم گاهنگاری گمانه‌های موقعیت لوکوس‌ها و یافته‌های به دست آمده از هر لوکوس تعیین کننده بوده‌اند. در گمانه W.260 چهار لوکوس مجزا تشخیص داده شد. پس از مطالعات صورت گرفته بر روی این گمانه ۳ فاز مجزا تشخیص داده شد. این سه فاز در برگیرنده ادوار فرهنگی اواخر هزاره چهارم پ.م تا اواسط هزاره سوم پ.م است. ادوار آغاز عیلامی و مفرغ قدیم از طریق یافته‌های فرهنگی تشخیص داده شد. این یافته‌ها شامل سفال‌های لبه‌واریکه از نوع آغاز عیلامی (و مشابه با سفال لبه‌واریکه دوره جم‌دنت‌نصر در بین‌النهرین) برای دوره آغاز عیلامی و انواعی از سفال‌های پلی‌کروم و سفال‌های اولیه گودین III (فازهای III:5 و III:6 گودین) برای مفرغ قدیم است. نکته مهم در رابطه با فازهای فرهنگی این گمانه این است که هیچ نوع گسست زمانی و گاهنگاری مشاهده نشد و لایه‌های فرهنگی بدون وقفه شکل گرفته‌اند. بیش‌ترین یافته‌های فرهنگی در لوکوس 1003 متعلق به سفال‌های لبه‌واریکه آغاز عیلامی است. در شکل ۵ نمونه‌های شماره ۱، ۲، ۳، ۵، ۸، ۹ و ۱۰ سفال‌هایی از نوع لبه‌واریکه هستند (Wilson, 1986: 75).

در این لوکوس علاوه بر سفال‌های لبه واریخته، انواعی از سفال‌های اواخر هزاره چهارم (مس و سنگ متأخر) (Rothman & Badler, 2011: 124) در نمونه‌های شماره ۴، ۶ و ۷ قابل مشاهده است. نکته مهم این که در این لوکوس یک نمونه سفال (شکل ۵ شماره ۱۱) از نوع گودین IV (سفال یانیقی) به دست آمد. این سفال با سفال گودین IV در تپه گودین قابل مقایسه است (Rothman, 2011: 200-2004). با توجه به یافته‌های به دست آمده از لوکوس 1003، این لوکوس مربوط به دوره آغاز عیلامی (۳۲۰۰ تا ۲۹۰۰ پ.م) تشخیص داده شد؛ بنابراین، به نظر می‌رسد نمونه سفال یانیقی این لوکوس نیز متعلق به این تاریخ است. در لوکوس 1002 این گمانه W.260 یافته‌های سفالی همچنان بیشتر مربوط به دوره آغاز عیلامی است. یک سازه سنگی در این لوکوس (1002) و لوکوس بالاتر (1001) مشاهده شد، ساختار مشخصی برای آن تشخیص داده نشد؛ اما با توجه به یافته‌های سفالی که عمدتاً سفال‌های لبه واریخته دوره آغاز عیلامی است، به نظر می‌رسد، این سازه سنگی متعلق به دوره آغاز عیلامی باشد. بخش از لوکوس 1001 و لوکوس 1000 دارای یافته‌های مربوط به دوره گودین III:6 و III:5 است؛ بنابراین، دوره آغاز عیلامی در این گمانه بدون هیچ وقفه‌ای به دوره مفرغ ختم شده است.

در گمانه W.275a توالی ادوار فرهنگی بدون هیچ وقفه‌ای قابل مشاهده است. در این گمانه ۹ فاز فرهنگی تشخیص داده شد. فاز ۶ در تحتانی‌ترین لایه این گمانه (لوکوس 2009) قرار دارد و نمایانگر دوره آغاز عیلامی است. بیش‌ترین یافته‌های فرهنگی این فاز متعلق به انواعی از سفال لبه واریخته و سفال‌های اواخر هزاره چهارم پ.م است. درست در بالای لوکوس 2009 و در لوکوس 2007 انواعی از سفال فازهای III:6 و III:5 گودین دیده شده است. در شکل ۸ نمونه‌های شماره ۲، ۴، ۶، ۷ و ۹ مربوط به فاز III:6 گودین (Henrickson, 1984: 436-532) و نمونه‌های شماره ۱، ۳، ۵ و ۸ مربوط به فاز III:5 گودین (Henrickson, 1984: 535-573) تشخیص داده شده است؛ بنابراین، دوره میانی مفرغ تپه گودین در توالی گاهنگاری تپه گریان بلافاصله پس دوره آغاز عیلامی قرار گرفته و این نکته نشان می‌دهد که گاهنگاری تپه گریان با گاهنگاری تپه گودین که پس دوره آغاز عیلامی گودین VI (Fazeli Nashli, et al 2022: 163) با فرهنگ یانیقی تلاطم پیدا کرده متفاوت است. لوکوس 2006 دارای انواع مشخصی از سفال فاز III:4 تپه گودین است که نشان‌دهنده ادامه دوره گودین III است. لوکوس‌های 2005 و 2008 مشخصاً مربوط به فاز ۳ ب تشخیص داده شدند. لوکوس 2008 شامل گوری از دوره گودین فرا III:2 است. این مطلب از طریق گونه‌شناسی یافته‌های فرهنگی این گور قابل تشخیص است. اشیا فلزی این گور در شکل ۹ و ۱۰ با نمونه‌های فاز فرا III:2 تپه گودین قابل مقایسه‌اند (Henrickson, 1984: 678 & 685). علاوه بر این، سفال‌های اشکال ۱۱، ۱۲ و ۱۳ با نمونه‌های گودین فرا III:2 قابل مقایسه است (Henrickson, 1984: 673-692 and Henrickson, 1986: 39). بدین ترتیب، گور لوکوس 2008 مربوط به دوره جدید عصر مفرغ تشخیص داده شد. در بالای این گور، بقایای دیوار یک بنای مستحکم دیده شد. به جز عرض زیاد این دیوار ساختار دیگری تشخیص داده نشد. با این حال، ابعاد خشت‌های به کار رفته در این بنا و شکل خشت‌ها با دوره جدید عصر مفرغ سازگارند. قرارگیری این سازه در زیر بافتی دیگر از دوره جدید عصر مفرغ دلیلی دیگر برای انتصاب آن به دوره جدید عصر مفرغ است. لوکوس‌های 2002، 2003 و 2004 به سبب یافته‌های فرهنگی قابل مقایسه با فازهای فرا

III:2 و III:1 متعلق به دوره جدید و اواخر عصر مفرغ تشخیص داده شدند. این مساله از طریق یافته‌های سفالی قابل تشخیص است.

۵ فاز گمانه W.275b تماماً مربوط به عصر مفرغ در سه دوره قدیم، میانی و جدید است. فاز ۵ این گمانه در لوکوس 3007 دارای سفال‌هایی قابل مقایسه با فازهای III:6 و III:5 در تپه گودین است (Henrickson, 1984: 436-573 and Hearinck & Overlaet: 2006: 27-29 and Hearinck & Overlaet: 2002: 174-175). علاوه بر این، نمونه‌های شماره ۴ و ۸ در این لوکوس (3007) در شکل ۱۳ از نوع سفال‌های پلی کروم مفرغ قدیم منطقه پشت‌کوه است (Hearinck & Overlaet: 2002: 174-175). علاوه بر این لوکوس، در لوکوس‌های 3000، 3005 و 3006 نیز انواعی از سفال پلی کروم دیده شده است. وجود سفال پلی کروم مفرغ قدیم به همراه سفال گودین III:6 و III:5 نشان‌دهنده آن است که احتمالاً این دو نوع سفال در دوره مفرغ قدیم تپه گودین رایج بوده است. فازهای ۴ و ۳ گمانه W.275b نیز با توجه به یافته‌های سفالی متعلق به دوره قدیم مفرغ تشخیص داده شد. فاز ۲ گمانه W.275b بر اساس یافته‌های سفالی هم‌زمان با دوره میانی مفرغ (۲۵۰۰ تا ۲۰۰۰ پ.م) تشخیص داده شد. فاز ۱ در لوکوس 3001 این گمانه دیده شد و هم‌زمان با دوره جدید عصر مفرغ (۲۰۰۰ تا ۱۵۰۰ پ.م) در نظر گرفته شده است. این مطلب از طریق سفال‌های قابل مقایسه با فازهای III:2، فرا III:1 و III:2 تپه گودین قابل تشخیص است.

۵. نتیجه

یکی از مشکلاتی که در ارتباط با گاهنگاری مناطق مختلف ایران دیده می‌شود، این است که گاهنگاری یک ناحیه به نواحی هم‌جوار تعمیم داده می‌شود. در زاگرس مرکزی این مشکل در عصر مفرغ به وضوح قابل مشاهده است. طی چند دهه اخیر گاهنگاری اعمال شده در تپه گودین از سوی کاوشگران آن به سایر نواحی زاگرس مرکزی تعمیم داده شده است. این الگو توسط سایر پژوهشگران در منطقه زاگرس مرکزی اقتباس شده و مورد استفاده قرار گرفته است؛ اما بررسی‌های انجام شده نشان داده است که گاهنگاری گودین در عصر مفرغ در سایر نواحی قابل تطبیق نیست. این مشکل به سبب عدم مشاهده سفال گودین IV (بانیقی) در بخش‌های وسیعی از لرستان و منطقه پشت‌کوه است. عدم مشاهده سفال گودین IV موجب شده تا دوره قدیم مفرغ در این نواحی به صورت ابهام باقی بماند. کاوش لایه‌نگاری تپه گودین جهت رفع این مشکل صورت گرفته است. همان‌طور که گفته شد، سه گمانه W.260، W.275a و W.275b جهت لایه‌نگاری تپه گودین ایجاد شدند. در این سه گمانه هیچ نوع وقفه فرهنگی مشاهده نشد و تمام فازهای فرهنگی این سه گمانه به صورت متوالی ادامه یافته‌اند. نکته مهم این است که در هر دو گمانه W.260 و W.275a دوره مفرغ بلافاصله پس از دوره آغاز عیلامی ادامه یافته است. یافته‌های دوره مفرغ بیشتر با گودین III قابل مقایسه‌اند؛ بنابراین، دوره قدیم مفرغ در تپه گودین (IV) در تپه گودین دیده نشده و این دوره با انواع یافته‌های سفالی از دوره گودین III قابل تشخیص است. با توجه به این که در گمانه W.275b انواع سفال‌های پلی کروم مفرغ قدیم منطقه پشت‌کوه به همراه سفال‌های گودین III (فازهای ۶ و ۵) دیده شده، بنابراین، به احتمال زیاد در دوره قدیم عصر مفرغ انواعی از سفال‌های گودین III در تپه گودین رایج بوده است. علاوه بر این، در گمانه W.260 در لوکوس 1003 یک نمونه سفال گودین IV در میان بافت دوره آغاز عیلامی مشاهده شده است. بدین ترتیب، گاهنگاری تپه گودین از این طریق نیز نقض می‌گردد. در تپه گودین کایلر یانگ بر اساس آزمایش‌های

کربن ۱۴ از پایین‌ترین سطح دوره V و بالاترین سطح دوره III تاریخ ۲۹۰۰ تا ۲۲۰۰ پ.م را برای فرهنگ یانیق در این تپه تشخیص داد؛ یعنی یانگ پیدایش فرهنگ یانیق در تپه گودین را مربوط به ۲۹۰۰ پ.م دانسته‌اند (Young, 1969). با توجه به این مطلب، در زاگرس مرکزی آغاز فرهنگ یانیق مربوط به ۲۹۰۰ پ.م و هم‌زمان با مفرغ قدیم در نظر گرفته شد؛ اما مطالعاتی که اخیراً توسط خاکسار در تپه گوراب صورت گرفته تاریخ‌گذاری دوره IV تپه گودین را به چالش کشیده و تاریخ ۳۱۵۰ پ.م را برای آغاز فرهنگ یانیق (کورا-ارس) نشان داده است. این تاریخ با دوره IV تپه گودین حدود ۲۵۰ سال اختلاف را نشان می‌دهد (خاکسار و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۲). نکته دیگر آن که در تپه گوراب سفال بافت گودین IV (یانیقی) با سفال لبه واریخته گودین V یا دوره آغاز عیلامی (به گفته خاکسار اوروک) با هم دیده شده‌اند (خاکسار و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۲). این نکته نشان‌دهنده شباهت در ساختار لایه‌نگاری و گاهنگاری تپه گوراب و تپه گریان است که بافت فرهنگی مربوط به دوره آغاز عیلامی و فرهنگ یانیق (کورا-ارس) با هم دیده شده‌اند.

بنابراین، گاهنگاری پیشنهادی نگارندگان برای شرق لرستان به این صورت است: از اواخر هزاره چهارم تا اوایل هزاره سوم پ.م (حدود ۳۲۰۰ تا ۲۹۰۰ پ.م) سنت فرهنگی دوره آغاز عیلامی (و البته در تپه گریان دوره آغاز عیلامی و فرهنگ یانیقی) در منطقه رواج داشته و در دوره مفرغ قدیم (از حدود ۲۹۰۰ پ.م تا اواسط هزاره سوم پ.م) فرهنگ‌های سفالی مربوط به فازهای اولیه گودین III و سفال پلی‌کروم از نوع منطقه پشت‌کوه در این منطقه گسترش یافته است؛ بنابراین، سایر فازهای گودین III (فازهای میانی و متأخر) بعد از دوره مفرغ قدیم منطقه شرق لرستان جای می‌گیرند. برای تعیین گاهنگاری دقیق شرق لرستان در ادوار میانی و جدید عصر مفرغ نیاز به پژوهشی مجزا از این مطالعه است.

منابع

- ایزدپناه، حمید، (۱۳۷۶)، *تاریخ جغرافیایی و اجتماعی لرستان (مقدمه‌ای بر آثار باستانی و تاریخی لرستان)*، جلد اول، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- بلمکی، بهزاد، (۱۳۹۳)، نگاهی به تحولات فرهنگی دشت نهاوند و معرفی محوطه‌های شاخص آن در دوران مس‌سنگی، در *مجموعه مقالات همایش باستان‌شناسی نهاوند (در پاسداشت مهدی رهبر)*، گردآورنده: علی خاکسار، اسماعیل رحمانی، برگزارکننده سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان همدان، ۹۱ تا ۱۱۰.
- پازوکی، ناصر و شادمهر، عبدالکریم، (۱۳۸۴)، *آثار ثبت‌شده ایران در فهرست آثار ملی*، تهران، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور.
- حیدری، مهدی، بیگ محمدی، خلیل‌الله، ولدبیگی، ثروت و حسینی نیا، سید مهدی، (۱۳۹۴)، نگرشی به رویکردهای گاهنگاری عصر مفرغ دشت الشتر مبتنی بر گونه‌شناسی سفال‌های عصر مفرغ تپه گریان، *مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، شماره ۸، ۲۱ تا ۳۸.
- خاکسار، علی، همتی، اسماعیل، نوروزی، آصف، (۱۳۹۳)، بررسی فرهنگ یانیق در زاگرس مرکزی بر اساس کاوش لایه‌نگاری در تپه گوراب ملایر، *مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، شماره ۷، دوره چهارم، ۴۷ تا ۶۳.
- داودی، داود، (۱۳۸۵)، بررسی، شناسایی و مستندسازی آثار باستانی شهرستان الشتر (دهستان‌های فیروزآباد، یوسفوند و قلعه مظفری)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان لرستان (منتشر نشده).

- داودی، داود، (۱۳۸۶)، بررسی، شناسایی و مستندسازی آثار باستانی شهرستان الشتر (دهستان دوآب)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان لرستان (منتشر نشده).
- رضوانی، حسن، (۱۳۸۶)، کاوش نجات بخشی پاتپه، فصل دوم، بایگانی پژوهشکده‌ی باستان‌شناسی (منتشر نشده).
- سجادی، علی، (۱۳۷۶)، بررسی و شناسایی آثار فرهنگی تاریخی شهرستان الشتر (فصل اول)، معاونت پژوهش‌های باستان‌شناسی میراث فرهنگی لرستان (منتشر نشده).
- سراقی، نعمت‌الله، (۱۳۸۴)، گزارش فصل دوم بررسی و شناسایی باستان‌شناسی شهرستان نهاوند، بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان همدان (منتشر نشده).
- سراقی، نعمت‌الله، (۱۳۸۹)، گزارش مقدماتی بررسی باستان‌شناختی شهرستان نهاوند، *مجله فرهنگیان*، شماره ۳۷، ۸ تا ۲۵.
- سعیدی هرسینی، محمدرضا، (۱۳۸۵)، بررسی و تحلیل داده‌های باستان‌شناختی حوضه رودخانه گاماسیاب در دوران مس‌سنگی، پایان‌نامه دوره دکتری باستان‌شناسی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس (منتشر نشده).
- کریمی، بهمن، (۱۳۲۹)، *راه‌های باستانی و پایتخت‌های قدیمی غرب ایران*، تهران، چاپ تهران.
- مترجم، عباس، الماسی، طیبیه، (۱۳۹۲)، بررسی تغییرات فرهنگی دشت کنگاور از دوره مس‌وسنگ تا پایان عصر مفرغ بر اساس مدل‌های استقرار، *مجله پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، شماره ۵، دوره سوم، ۵۱ تا ۶۲.
- Algaze, G., 1993. *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Badler, V. 2002. A chronology of Uruk artefacts from Godin Tepe in central western Iran and its implications for the interrelationships between the local and foreign cultures', in J. N. Postgate (ed.) *Artefacts of Complexity: Tracking the Uruk in the Near East, British School of Archaeology in Iraq*. Warminster: British School of Archaeology in Iraq, 79–110.
- Balmaki, B., 2014. A Look at the Cultural Developments of the Nahavand Plain and the Introduction of its Key Areas During the Chalcolithic Period, in: *Proceedings of the Nahavand Archaeological Conference (Commemoration of Mehdi Rahbar)*, Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Hamedan province, 91-110. [In Persian].
- Burney, C., 1964. Excavations at Yanik Tape Azerbaijan 1962 tird preliminary report, *Iraq*, Vol. XXXVI, 54-61.
- Davoodi, D., 2006, Survey, Identification and Register Ancient Relics Aleshtar County (Rural District Firozabad, Yosoufvand and Ghaleh Mozafari), Iran: Archive administration of cultural heritage in Luristan province (unpublished). [In Persian].
- Davoodi, D., 2007, Survey, Identification and Register Ancient Relics Aleshtar County (Rural District Doab), Iran: Archive administration of cultural heritage in Luristan province (unpublished).
- Fazeli Nashli, H., Sarlak, S., Hoseinzadeh, J., Yazdani, S., Rafiei-Alavi, B., & A Carolin, S. (2022). The North and South Central Plateau of Iran During the Third and Second Millennium BCE (3200-1500 BCE). *Journal of Archaeological Studies*, 14 (2) [In Persian].
- Matthews, R., & Nashli, H. F. (2022). *The Archaeology of Iran from the Palaeolithic to the Achaemenid Empire*. Taylor & Francis.
- Haerinck, E. & Overlaet, B., 2002. The Chalcolithic and Bronze age in Pusht-i Kuh, Luristan (west – Iran): chronology and Mesopotamian contacts, *Akkadca*, No. 123, 81-163.

- Haerinck, E. & Overlaet, B., 2006. Luristan excavation documents, Vol. VI, Bani Surmah an early Bronze age graveyard in Pusht-I Kuh, Luristan, *Acta Iranica*.
- Henrickson, R. C., 1984. *Godin Tape, Godin III and central western Iran 2600-1500 B.C*, doctoral dissertation department of near eastern studies university of Toronto.
- Henrickson, R. C., 1986. A Regional Perspective on Godin III Cultural Development in Center Western Iran, *Iran*, Vol. 22, 1-57.
- Henrickson, R. C., 1987. The Godin III Chronology for central western Iran 2600-1400 B.C, *Iranica Antiqua*, Vol. 22, 33-117.
- Henrickson, R. C., 2011. *The Godin Period III Town, in on the high road the history of Godin Tape, Iran*, Toronto, Ontario: Mazda Publishers.
- Heydari, M., Beyk Mohamadi, Kh., Valad Beygi, S. & Hoseyni Nia, M., (2015). Classification and Typological Analysis of Bronze Age Pottery of Tapeh Gariran Alaeshtar, *Journal of Pajhohesh-Ha-Ye Bastanshenasi Iran*, Vol. 5, No. 9, 21-38 [In Persian].
- Izad Panah, H., 1997. *Asare Bastani Va Tarikhi Lorestan*, Tehran: Society for the appreciation of cultural works and dignitaries press. [In Persian].
- Karimi, B., 1940. *Ancient Roads and Ancient Capitals of Western Iran*, Tehran: Tehran Press. [In Persian].
- Khaksar, A., Hemati Azandariani E., Nourozi. A., 2014. The Analysis of Yaniq Culture at Tappeh Gourab of Malayer, Based on Stratigraphical Excavation, *Journal of Pajhohesh-ha-ye Bastanshenasi Iran*, Vol. 4, No.7: 47-66. [In Persian].
- Mesoon, R.B. and Cooper, L., 1999. Grog, Petrology, and Early Transcaucasians at Godin Tape, *British institute of Persian studes*, 25-30.
- Motarjem, A., Almasi, T., 2014. An Investigation of the Cultural Changes of Kangavar Plain from the Chalcolithic to the Late Bronze Age According to the Settlement Models, *Journal of Pajhohesh-Ha-Ye Bastanshenasi Iran*, Vol. 3, No. 5: 51-62. [In Persian].
- Pazoki, N., Shadmehr, A., 2005. *Iranian Artifacts Registered in the List of National Monuments*, Tehran: ministry of cultural heritage, handicrafts and tourism. [In Persian].
- Rezvani, H., 2007. The Rescue Excavation of Patape, season two, Iran: Archive Iranian center for archaeological research (unpublished). [In Persian].
- Rothman, M., 2011. *Migration and Resettlement: Godin Period IV, in on the high road the history of Godin Tape, Iran*, Toronto, Ontario: Mazda Publishers.
- Rothman, M. & Budler, V., 2011. *Contact and Development in Godin Period VI, in on the high road the history of Godin Tape, Iran*, Toronto, Ontario: Mazda Publishers.
- Saedi Harsini, M.R., 2006. The Study and Analysis of Archaeological Data of Gamasiab River Basin in the Chalcolithic Period, thesis of Archeology Ph.D, Iran: Tarbiat Modares University (unpublished). [In Persian].
- Sajjadi, A., 1997. Survey and Identify of Cultural and Historical Traces Aleshtar County, Iran: Archive administration of cultural heritage in Lorestan province (unpublished). [In Persian].
- Saragi, N. O., 2005. Report Season Second Survey and Identification Nahavand County, Iran:Archive administration of cultural heritage in Hamedan Province (unpublished). [In Persian].
- Saragi, N. O., 2010. Preliminary Report of Archeology Survey Nahavand County, *journal of Farhangyan*, No.37: 8-25. [In Persian].
- Young, T. C., 1967. Godin Tepe, *Iran*, Vol. 5, 139-140.

- Young, T. C., 1969, The Chronology of the Late Third and Second Millennia in Central Western Iran as Seen from Godin Tape, *American journal of archaeology*, Vol. 73, No. 3.
- Young, T.C., Levine, L., 1974. *Excavation of the Godin project*, second progress report occasional papers, No. 26, art and archaeology Toronto.
- Wilson, K.L., 1986. *Nippur: The Definition of a Mesopotamian Gamdat Nasr Assemblage, in Gamdat Nasr Period or Regional Style*, Edited by Uwe finkbeiner and Wolfgang Rollig, Germany: printed in Hamburg, 57-86.